

به منظور آشنایی با محیط زیست که خود علم مستقلی می باشد و همچنین از نظر حقوقی نیز به آن نگرسته می شود به تاریخچه محیط زیست اشاره می گردد. قسمت نخست به تاریخچه محیط زیست و به آغاز فعالیت های جهانی در قالب انعقاد معاهدات بین المللی و بیان تالش های جهانی در راه شناخت مشکلات و خسارت های وارده به محیط زیست پرداخته است در قسمت دوم به شروع توجه به محیط زیست در ایران که از دوران باستان به دلیل سابقه تاریخی مدرن به محیط زیست نمیتوانست بی توجه باشد پرداخته خواهد شد.

۱-۲-۱ تاریخچه حقوق محیط زیست در جهان

امروزه کره زمین با خطرهای آسیبهای برگشت ناپذیر و غیرقابل جبرانی مواجه می باشد که حیاط رفاه و پشیرفت بشر ساکن در آن را در مرض تهدید جدی قرار داده است اگر چه مباحث مربوط به حقوق محیط زیست با توجه به نقش تخریبی جنگ جهانی اول و دوم پس از آن گسترش یافت چنانچه تولید آن حقوق جدید محیط زیست به اواخر دهه ۱۹۶۰ و ابتدای ۱۹۷۰ برمی گردد ولی توجه به محیط زیست اگر چه نه در نگارش آگاهانه امروزی از عهد باستان وجود داشته است. بنابراین میتوان گفت که توجه به محیط زیست از ابتدای توجه انسان به محیط زندگی شکل گرفت و حقوق محیط زیست از سالهای قبل از میلاد وجود داشت اما آن چه که توجه به ابعاد مختلف آن را موجب شد مخاصمات مسلحانه بی شماری بود که در هر مخاصمه ای به همراه انسانها محیط زیست بزرگترین قربانی مخاصمات می باشد. در یک بررسی دقیق از تاریخچه حقوق محیط زیست باید تمام متون گذشته حتی از زمان باستان تا به امروز مطالعه مورد قرار گیرد. در مطالعه تاریخ معاهدات بین المللی محیط زیست باید به نیمه دوم قرن هجدهم اشاره نماییم که با تدوین قراردادهای عمدتاً دوجانبه در زمینه ماهیگیری و منابع جاندار دریایی آغاز گردید و با گسترش آن به سایر زمینه ها از جمله حیات وحش گونهای گیاهی و جانوری نادر و در حال انقراض از اوایل قرن بیستم وارد مرحله جدیدی شد. از نیمه قرن بیستم با هشدار متخصصان محیط زیست و وقوع حوادث محیط زیستی جدید و یافته های علمی دانشمندان واکنش افکار عمومی از طریق ایجاد جنبشهای محیط زیستی و فعال شدن برخی از سازمان های بین المللی، به ویژه سازمان ملت متحد انعقاد معاهدات بین المللی به خصوص به صورت بخشی و منطقه ای در دستور کار تابعان حقوق بین الملل قرار گرفت.

در این دوره تاریخی مبارزه با آلودگیهای نفتی شیمیایی و هسته ای حفاظت از محیط زیست دریاها و تالاب های مهم بین المللی و همچنین کنترل آلودگی هوا فضای ماورای، جو حفاظت از محیط زیست قطب جنوب گسترش یافت و تلاش شد با پایان دادن به اقدامات غیر موثر و پراکنده، جهانی به روند ایجاد قواعد بین المللی در این زمینه انسجام بیشتری بخشیده و به آن جهت داده شود مهمترین ویژگی این دوره تاریخی ایجاد تعهدات قراردادی میان دولت ها برای حفاظت از یک منطقه خاص به شمار میرود به طوری که اولین معاهده بین المللی محیط زیستی، معاهده کانادا بین در آن زمان مستعمره انگلیس (بود و ایالات متحده آمریکا در سال ۱۹۰۲ درباره دریاچههای بزرگ بود. به دنبال آن عهدنامه حفاظت از پرندگان و حشرات قابل استفاده در کشاورزی معروف به عهدنامه پاریس در نهم مارس ۱۹۰۲ منعقد شد؛ سپس در یازدهم ژانویه ۱۹۰۹ معاهده ای درباره حفاظت از فوک سگ) (دریایی) معروف به عهدنامه واشنگتن منعقد گردید همچنین در سال ۱۹۳۳ عهدنامه ای راجع به حفاظت از فون" و "فلور وحشی" موسوم به عهدنامه لندن منعقد شد. در این بین حوادث محیط زیستی مانند حادثه سال ۱۹۶۷ برخورد نفتکش توری" کانپون با تخته سنگ که باعث سرازیر شدن بیش از ۳۰ هزار تن نفت به دریا و به وجود آمدن لکه نفتی بزرگی در سواحل فرانسه، انگلستان و بلژیک و پرتقال شد ضرورت توسعه قواعد لازم را برای مبارزه با آلودگی نفتی دریاها را بیش از پیش آشکار ساخت و به تدوین معاهده جدیدی در این زمینه یعنی عهدنامه مسوولیت مدنی برای خسارتهای ناشی از آلودگی، نفتی، بروکسل ۱۹۶۹ منجر گردید. همچنین سازمانهای بین المللی موضوع خطرهای جدید تهدید کننده را به رسمیت شناختند. از آن جمله اتحادیه افریقا در سال ۱۹۶۸ عهدنامه افریقایی حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی را به تصویب رساند. در همین سال شورای اروپا دو سند درباره کنترل آلودگی آب و هوا تصویب کرد در این دوره عهدنامه تالاب های بین المللی به ویژه تالابهای زیستگاه پرندگان آبی عهدنامه تالابها رامسر ۱۹۷۱ منعقد گردید.

به طور کلی دهه شصت میلادی که معروف به دهه جنبشهای دانشجویی جنبش زنان سبزها و پست مدرنیسم) بود، علامت پرسشی در برابر روند تخریبگر مدرنیته قرار داد و مسایل اساسی بسیاری از جمله محیط زیست را مطرح کرد. به اعتقاد این جنبشها مصرف بیشتر و در نهایت تولید بیشتر نباید با هر بهایی صورت پذیرد به دنبال آن

متخصصان و دانشمندان محیط زیست اعلام کردند که اگر پیشرفت صنعتی با همین روند پیش رود دنیا نابود خواهد شد. در نتیجه تا پایان دهه هفتاد دولتهای مربوطه را وادار به برگزاری کنفرانسی همه گیر نمودند در سال ۱۹۶۸ به پیشنهاد مجمع عمومی سازمان ملل متحد عهدنامه بین المللی برای حفاظت محیط زیست از تاریخ پنجم تا شانزدهم ژوئن ۱۹۷۲ در شهر استکهلم پایتخت کشور (سوئد تشکیل شد گردهمایی استکهلم، ۱۹۷۲ به عنوان اولین نقطه عطف در فرآیند تدوین و توسعه حقوق بین الملل محیط زیست با به رسمیت شناختن حق برخورداری از محیط زیست سالم به عنوان یکی از حقوق اساسی، بشر تحت عنوان گردهمایی محیط زیست انسانی سازمان ملل متحد با پیشنهاد تشکیل نهادهای بین المللی به روند همکاریهای جهانی در زمینه محیط زیست انسجام بخشید و راه را برای توسعه و تکامل بیشتر قواعد بین المللی مربوطه فراهم آورد».

یکی از پیامدهای مهم این، کنفرانس تاسیس یک رکن کمکی جدید به نام برنامه محیط زیست ملل متحد با نام اختصاری "یونپ" بود.

یونپ برنامه ای برای حفاظت محیط زیست است که به سازمان ملل متحد وابسته و تا به حال به عنوان مهم ترین ارگان حفاظت محیط زیست در جهان فعالیت نموده است از وظایف مهم یونپ میتوان به ارزیابی محیط زیست جهانی اشاره کرد که مجموعه ای را سالیانه منتشر میکند و در آن وضعیت محیط زیست جهان را تشریح می نماید. در تاریخ حقوق بین الملل محیط زیست اتفاق مهم و تاثیرگذار بعدی تصویب منشور "جهانی طبیعت به وسیله مجمع عمومی سازمان ملل متحد در ۲۸ اکتبر ۱۹۸۲ میباشد گر چه این منشور به عنوان یک متن حقوقی غیر الزام آور

۵۰۰ است، اما تاثیرات اساسی و بنیادینی در حقوق محیط زیست بر جای گذاشته است مشابه این متن در حقوق بین الملل عمومی بیانیه حقوق بشر مصوب ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸ می باشد. همانگونه که بیانیه جهانی حقوق بشر یکی از متون مهم و موثر در حقوق بین الملل بشر است که بنا بر ماهیت بیانیه اعلامیه بودن آن لازم الاجرا نمی باشد، اما اثرات بسیار مهمی در توسعه حقوق بشر گذاشته است و تعدادی از اصول آن عرفی و لازم الرعایه شده است. همچنین از نظر ساختاری نیز حقوق بین الملل محیط زیست در این دوره توسعه پیدا کرد مجمع عمومی سازمان ملل متحد در راستای ترویج و پیشرفت توسعه پایدار در سال ۱۹۹۲ در شهر ریودوژانیرو برزیل "گردهمایی محیط زیست و توسعه سازمان ملل" معروف به اجلاس عالی زمین یا همایش ریو را برگزار نمود هدف آن، جلوگیری از افزایش درجه حرارت کره زمین از طریق کنترل انتشار گازهای گلخانه ای در سطحی که از تداخل خطرناک فعالیت های بشر با سامانه (سیستم) آب و هوایی جلوگیری نماید مذاکرات در این گردهمایی به دو سند منجر گردید تحت عنوان بیانیه ریو که ذکر اصول مورد توافق بود و سند دوم آیین نامه های مورد نظر برای تحقق توسعه پایدار بود که به دستورکار

۲۱ معروف گردید. سومین کنفرانس اعضای ریو ۲۱ که در سال ۱۹۹۷ در شهر کیوتو ژاپن برگزار شد منجر به امضا پروتکل کیوتو" گردید که در آن کاهش گازهای گلخانه ای و راه و روش مکانیسم توسعه پاک موافقت گردید.

در سال ۲۰۱۲ کنفرانس سازمان ملل متحد در خصوص توسعه پایدار معروف به ریو ۲۰ «با تدوین سند نهایی آن تحت عنوان آینده ای که ما میخواهیم تلاش نمود ضمن استناد به اسناد کنفرانسها و نشست های قبلی، موضوع

توسعه پایدار را مورد تاکید دوباره قرار دهد و بر اقتصاد سبز توجه ویژه ای داشته باشد با تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی، ایران حفظ محیط زیست به عنوان یک وظیفه عمومی» مصرح شد. بدین

ترتیب حفظ محیط زیست به عنوان یک ارزش مبتنی بر قانونی اساسی باید مورد توجه حکومت قرار گیرد.

در ابتدای انقلاب اسلامی به واسطه بروز مشکلات و مسایل گوناگون نظارت دولت بر منابع طبیعی به ویژه جنگلها کاهش یافت در نتیجه اشخاص سودجو به جنگلها و مراتع هجوم بردند حتی پارکهای جنگلی داخل محدوده شهرها

نماند. از این تجاوز مصون

هنوز مشکلات ناشی از انقلاب کاهش نیافته بود که در تاریخ سی و یکم شهریور ماه ۱۳۵۹ جنگ تحمیلی عراق بر ایران شروع شد قوای زمینی و هوایی عراق با شدت به بمباران شهرها و آتش زدن جنگلها و نخلستانها و ایجاد آتش

های بزرگ در چاههای نفت پرداختند علاوه بر این زمینهای فراوانی از خاک ایران را در مناطق مرزی مین گذاری نمودند چندی بعد بمباران شیمیایی بر این موارد افزوده شد عوامل مذکور به طور گسترده موجب تخریب محیط زیست در ایران گردید علاوه بر جنگ تحمیلی از اواسط دهه شصت پدیده دیگری مورد توجه دولت جمهوری اسلامی ایران قرار گرفت که نه تنها محیط زیست بلکه به کلی هر نوع توسعه و پیشرفتی را میتوانست خنثی کند که این عامل مخرب رشد سریع جمعیت در ایران بود». با وجود تصویب قوانین متعدد و تاسیس و فعالیت سازمان حفاظت محیط زیست تخریب محیط زیست و بحران های ناشی از آن یکی از معضلات عمده ایران به ویژه در سالهای اخیر محسوب میشود الگوی توسعه اقتصادی اجتماعی و ویژگی جغرافیایی طبیعی و سیاسی، ایران مشکلات محیط زیستی متعددی را ایجاد کرده اند که در درجه اول پایداری و تجدیدپذیری محیط زیست را به مخاطره، افکنده در درجه دوم سلامت انسان ها را با تهدید روبه رو ساخته و آنگاه در نهایت روند توسعه عمومی کشور را کاهش داده است. توجه به آمارها و گزارش های رسمی و غیررسمی که از وضعیت محیط زیست ایران ارایه میشود و هم چنین مشاهدات عینی، روزمره، وضعیت مطلوبی را به نمایش نمی گذارد.

ایران در سال ۲۰۰۶ در میان ۱۳۳ کشور رتبه ۱۱۷ را از لحاظ آلودگی هوا رتبه ۹۹ را از لحاظ دسترسی به آب سالم و رتبه ۱۱۷ را از لحاظ مصرف پایدار انرژی کسب کرد این در حالی است که از لحاظ منابع طبیعی و تنوع زیستی ایران رتبه ۴۵ را در میان این کشورها داشته است پایداری محیط زیستی نشانگر شاخصهای ثبات در نظام های حیاتی محیط زیستی، میزان فشار بر محیط، زیست میزان آسیب پذیری انسانی میزان توسعه انسانی و اجتماعی و میزان همکاری بین المللی است این رتبه ها نشان میدهند وضعیت محیط زیستی ایران تا چه اندازه نامطلوب است

ایران از نظر شاخص عملکرد پایداری به محیط زیست در سال ۲۰۱۸ از میان ۱۸۰ کشور در رتبه ۸۰ قرار گرفت، سوئیس فرانسه دانمارک، مالت به ترتیب از نخست تا چهارم این فهرست میباشند. با نگاهی دقیق تر به عوامل بروز این مشکلات محیط زیستی میتوان دریافت که وضعیت جغرافیایی ایران (همچون قرار گرفتن در منطقه اقلیمی خشک) تنها عامل این مشکلات نمیتواند باشد بلکه عوامل مدیریتی نیز در بروز یا تشدید

این مشکلات سهیم است.

برای شناخت کامل و درک بهتر از هر رشته ای از علوم به خصوص در حوزه علوم انسانی تعریف مفاهیم و بیان روشن از آن در شناخت مسائل مشکلات و ارایه پیشنهادها و راهبردها بسیار مهم میباشد به همین جهت ضروری است فراخور مطالب و تقسیم بندی صورت گرفته قسمتی به بیان مفاهیم و تعریف و تبیین آن اختصاص یابد.

اهمیت یابی مسائل زیست محیطی بحث و گفتگو درباره محیط زیست بین المللی و منابع طبیعی به نخستین سالهای دهه ۱۹۷۰ باز می گردد. رویکرد جدی به مسائل زیست محیطی با کنفرانس درباره محیط زیست انسانی در سال ۱۹۷۲ در استکهلم آغاز شد. دستور کار این کنفرانس بررسی ارتباط توسعه و محیط زیست بود و از دید آن مسائل زیست محیطی، ریشه در فقر و در روند صنعتی شدن داشت مباحث زیست محیطی و پاسداری از منابع طبیعی با گزارش برانت لند در سال ۱۹۸۷ کنفرانس سازمان ملل درباره محیط زیست و توسعه به سال ۱۹۹۱ و نشست با عنوان کره زمین به سال ۱۹۹۲ در ریودوژانیرو مقیاسی جهانی یافت و رویکرد به مسائل زیست محیطی به صورت یکی از ضروریتهای فرایند توسعه درآمد غیر از کنفرانسهای بین المللی یاد شده «کنفرانس استراتژی حفاظت جهانی (۱۹۸۰)، آینده مشترک ما» (۱۹۸۷) و همچنین میراث مشترک ما (۱۹۹۲)، در سطح سران و دیگر مسئولان بلندپایه کشورها برگزار شد کنفرانس جهانی زمین که با شرکت ۱۷۰ کشور در ریودوژانیرو (۱۹۹۲) برپا شد، برای نخستین بار اصول و چهارچوبی برای محیط زیست و تداوم توسعه کشورهای گوناگون ارائه کرد که از ۲۷ ماده تصویبی آن چهار مورد به طور اخذ بر همفکری و همیاری بین المللی در زمینه پاسداری از منابع محیط زیست و حل مسائل منطقه ای محیط زیست در چارچوب مجوزهای سازمان ملل و تصویب قوانین ملی و بین المللی برای جبران آسیبهای محیطی تأکید میکرد تا صده نوزدهم گزارشی از برهم خوردن عمومی توازن و تعادل محیط زیستی در درازای تاریخ به چشم نمی خورد در واقع بر هم خوردن توازن زیستی پدیده ای کاملاً تازه است تولید انبوه به عنوان ماهیت انقلاب صنعتی، بستن و کشش را برای دست اندازی گسترده آدمی بر محیطش محیا کرد. با آغاز این انقلاب، آرام آرام توان چند هزار ساله محیطی برخاسته از اندرکنشهای آدمی با پیرامونش مختل شد تولید انبوه، مصرف انبوه را می طلبید و این یکی نیز به نوبه خود سود انبوه را به دنبال داشت چنین سازکاری که چند سده پیش از انقلاب صنعتی

در مقیاس بس کوچکتر در مدیترانه جنوبی و اروپای شمال باختری آغاز شده بود با انقلاب صنعتی در مسیری بدون بازگشت و توقف قرار گرفت و مقیاسی جهانی یافت. دستاوردهای این دو صده تنها رفاه عمومی نوع آدمی نبوده است چرخه و دستگاه عمومی؛ تولید بیشتر - مصرف بیشتر هر گونه بهره برداری در هر مقیاس و با هر شیوه را از زمین مجاز می شمارد. تداوم انسان مداری در اوایل دوره رنسانس به عنوان روح حاکم بر پنج دهه اخیر تنوع جویی زیاده خواهی، مصرف گرایی و سیری ناپذیری آدمی را در پی داشت و این گرایشها خود زمینه حیاتی تداوم شیوه تولید سرمایه داری را (بعنوان تنها شیوه برتر شناخته در دو دهه پیش در همه محیطها و سرزمینها فراهم ساخت. به گفته تحلیلگران در این باره مشکلات ناشی از زوال محیط زیست و تردیدهای پیش رو در آینده ای نه چندان دور بیش از شرایط کنونی خطرناک خواهد بود زیست بوم دیگر یارای سازگاری خود با این تغییرات را نخواهد داشت. حتی اگر روند گرم شدن زمین با سرعتی کمتر نیز ادامه یابد باز هم پیامدهای آن چون رقابت برای دستیابی به منابع آب و یا مهاجرتهای گسترده سبب دامن زدن به تنشها و درگیری هایی در سطح منطقه ای و جهانی خواهد شد، نگرش امنیتی به مقوله بحرانهای محیط زیست برآیند پیامدهای زیانبار این رخدادها بر معیشت و فزاینده دامن کمکهای محلی و ملی بر سر کاهش سطح برخورداریها و هراس از تحولات ناگوار) پیش بینی ناپذیر آینده است آینده ای که داده ها و یافته های علمی، هشدار آن را دیدگاهی است که سر داده اند با این حال توضیح بحرانهای زیست محیطی، تابعی از نگرش عمومی نسبت به محیط زیست موقعیت جغرافیایی سطح رفاه جایگاه ارزیابی زیست محیطی در تدوین برنامه های توسعه محور برخورداری از قوانین جدی و روز، آمد جدیت اعمال قانون و مانند آن است. پدیده های خشکسالی در جاهایی که در گذشته هرگز رخ نداده بود گسترش پدیده بیابان زایی (متأثر از پویشهای انسانی و کاهش آب صدها انواع آلودگیها (صوتی، هوا، خاک، آب)، ناکارآمدسازی بنیادهای زیستی و غیره، رخدادهای نوپدیدی اند که تقریباً فراگیر شده اند. از سوی دیگر باید توجه داشت که مخاطرات زیست محیطی مشکلات بدون مرضی هستند که باید در سطح منطقه ای و جهانی مورد بحث قرار گرفته و حل شوند و هوا، آب، خاک گیاهان و جانوران سرمایه های مشترک انسانها هستند که ضامن ادامه بقای آنها بر روی زمین هستند که به صورتهای مختلف تخریب و آسیب رسانی به آنها مخاطرات انسانی گسترده ای را برای انسانها به بار خواهد آورد. زیرا محیط زیست در قالب یک سیستم عمل می کند و مخاطرات زیست محیطی نیز متناسب با این الگوی سیستمی پیوند گسترده با یکدیگر دارند و هر گونه آسیب و ایجاد مخاطره برای هر یک از عناصر شکل دهنده این سیستم میتواند به صورتهای مختلف زمینه بر هم خوردن نظم موجود در محیط زیست باشد.